

VAHİY VE GELENEK

Vahyi Anlama Yolunda - 3 -

EDİTÖRLER

Dr. M. Raşit Akpınar - Dr. Mustafa Yüceer

SİYER akademi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

SİYER akademi

Siyer Yayınları: 250
Siyer Akademi: 14

Eser Adı
Vahyi Anlama Yolunda III
Vahiy ve Gelenek

Yayın Yönetmeni
Muhammed Ali Alioğlu

Proje Koordinatörü
Prof. Dr. Ramazan Altıntaş

Proje Yürütücüsü
Dr. M. Raşit Akpınar

Editörler
Dr. M. Raşit AKPINAR
Dr. Mustafa YÜCEER

İç Tasarım
Mevlüt Sami Ertem

Kapak
Muhammed Onur Özçelikçi

Baskı
Gül Mat. Matbaacılık Yayıncılık San. Tic. A.Ş.
Maltepe Mah. Fazıl Paşa Cad. No: 8/4
Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul • Tel.: 0212 577 79 77
Sertifika No: 49388

1. Baskı: **Ekim 2022**

ISBN: **978-625-8144-75-8**

Bu eserde yer alan makalelerin bir kısmı, Selçuk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi tarafından 17-18 Mart 2022 tarihlerinde Konya'da gerçekleştirilen Uluslararası Mahiyet ve Hakikat Bağlamında Vahiy Olgusu Sempozyumunda sunulan bildiriler arasından seçilmiştir. Makalenin tüm sorumluluğu yazarına aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın bir kısmı veya tamamı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

SİYER akademi
Bağlar Mah. 24. Sok. No: 10/A Güneşli Bağcılar/İstanbul
Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 • **Wp Hattı:** (0546) 544 76 96
Sertifika No: 22574 • www.siyerkitap.com | satis@siyeryayinlari.com

Vahyi Anlama Yolunda III

VAHİY VE GELENEK

Editörler
Dr. M. Raşit AKPINAR
Dr. Mustafa YÜCEER

SİYER akademi

İÇİNDEKİLER

Takdim.....7
Ön Söz 11

DOKTRİN VE MEZHEP MERKEZLİ VAHİY ANLAYIŞI

Kelâm Sıfatı Bağlamında Vahyin Tanrısallığı Sorunu
Kılıç Aslan MAVİL 15

العلاقة بين الوحي والسياسة في ضوء النظر الكلامي والأصولي
د. محمود النفار 51

ماهية ارتباطية الإدراك العقلي والإدراك النقلي
عبد الكريم بليل.....69

Hanefî Doktrininde Sünnetin Hem Vahiy
Hem İçtihat Kaynaklı Kabul Edilmesi
Fatih ORHAN.....91

Vahyin Mahiyeti Bağlamında Hükmün Neliği
Süleyman ŞAHİN..... 111

İbâzî Tefsirlerde Vahiy Telakkisi
Güven AĞIRKAYA..... 125

Vahyin Geliş Şekli ve Kadiyânîliğin Oluşumuna Etkisi
Maksut ÇETİN.....147

Kur'ân Lafızlarına Stilistik Yaklaşım: Vâsıl Bin Ata Örneği
Hüseyin MARAZ..... 195

Kadının Nafaka Sorumsuzluğu Bağlamında Vahyin Evrenselliği Meselesi
Akif DURSUN 215

Göstergebilimsel Analizin Kur'ân Yorumuna Kattığı Zenginlik
Şeyma Gülsüm ÖNDER 253

Vahiy Karşısında Toplum: Toplumsal Gerçeklikle İlişkisinde Vahyin Kurucu Özne Vasfını Korumasının Tarihi Örnekleri
İsa ABİDOĞLU 275

KİŞİ MERKEZLİ VAHİY ANLAYIŞI

Lafız ve Mana İkileminde Vahyin Mahiyeti: Şehristânî'nin Kelâmullah ve Kelâm-ı Nefsî Telakkisi
Salih TUNA 309

Şüyûhu'l-Ezher'den Şeyh Mustafa Abdürrâzık'ın Eserlerinde Vahiy Olgusu
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TARİK 343

Taha Abdurrahman'ın Vahyin Tevili ve İlâhî Nassın Tercümesine Dair Önerisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme
Soner GÜNDÜZÖZ 373

Kâdî Abdülcebbâr'ın Kur'ân Hakkında İhtilaflı Bazı Hususlara Yaklaşımı
Sibel KAYA 385

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi Düşüncesinde Mucize-Vahiy İlişkisi
Sadık TANRIKULU 401

KUR'ÂN LAFIZLARINA STİLİSTİK YAKLAŞIM: VÂSIL BİN ATA ÖRNEĞİ

Hüseyin MARAZ[1]

Giriş

Bir dilin söylem biçimleri vardır. Bazen bu, edebî ve estetik motivlerle olabildiği gibi bazen de pragmatist bir yaklaşımla olabilmektedir. Dinî veya edebî bir söylemin içerisinde öznenin orijinalliğini ortaya çıkaran şey de stilistik/üslup biçimsel yetidir. Bir konuşmacıyı diğerlerinden ayıran tarz olarak nitelenen bu durum, bireyin kendine özgü söylem üslûbuna sahip olmasıdır. Buna ilaveten bir insanın fizikî zaafını özel bir yetiye dönüştürmesi de olası bir durumdur. Bu durum, konuşanın içinde bulunduğu durum gereği dilin özel bir kullanımıyla birlikte yeni bir edebî stilin oluşmasıdır. Bu bağlamda Vâsıl bin Ata (ö. 131/748), dilindeki fiziksel kusur nedeniyle zihninde oluşan kavramları dile dökebilmek ve anlamı açık bir şekilde muhataba iletebilmek için özel bir yeti geliştirmiştir. Nitekim o, "r" harfini doğru telaffuz edemeyen birisidir. Bu zaafı nedeniyle gerek günlük konuşmalarında gerekse edebî-resmî söylem ve yazışmalarında bu harfe yer vermeden söz söyleme pratiğini geliştirebilmiştir. Öyle ki Vâsıl, bu anlatış biçimini, din diline de yansıtmıştır. Bunun için de içerisinde "r" harfi bulunan bazı Kur'ân lafızlarını telaffuz etmekten kaçınmış, anlamı bozmayacak şekilde "r" harfi bulunmayan kelimeleri söylemine dâhil etmiştir. Ancak bu şekilde lafızların synonym/eş anlamlarına yer veren ifade biçimleri, ister

[1] Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebâlî Üniversitesi, huseyin.maraz@bilecik.edu.tr.

istemez ilahî metinde tahrif olgusunu da gündeme getirmiştir. Vâsıl'ın fiziksel kusuru ve bu durumun kendisinde yaratmış olduğu psiko-sosyal baskı, dil ve edebiyatın yöntembilimi olan lafız-mana ahengine bağlılık, Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesinden hareketle Kur'ân'ı ezelî bir metin değil, dinamik bir hitap olarak görmesi böyle bir stil/üslup geliştirmesine etki etmiş olmalıdır. Fakat kendi çağında tahrif olarak anlaşılmayan bu durum, kendisinden yüzyıllar sonra Kur'ân ayetlerinin mana ile telaffuzuna cevaz verdiği ithamıyla tahrif olarak değerlendirilmiştir. Ancak insanî tasarrufla ilahî metinde değişimin imkânı gündeme geldiğinde Vâsıl'ın sarfe nazariyesini benimsediği ve hatta bu teoriyi ilk defa dile getiren olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda Vâsıl'a göre, Allah, insan düşüncesini yeni bir metin oluşturmaktan veya mevcut ilahî metne ekleme-eksiltme yapmaktan alıkoymuş olsa da (sarfe) kıraat noktasında böyle bir engel söz konusu değildir. Dolayısıyla tarihin erken döneminde tecrübe edilen bu dilsel olgunun mevcut kaynaklar ekseninde incelenmesi ve sunulması önem arz etmektedir.

Sonuç olarak tebliğimizde, kendisinden bize ulaşan herhangi bir yazınsal ürün olmasa da Vâsıl'ın bazı Kur'ân lafızlarına stilistik (biçembilim) yaklaşımını örnekler üzerinden anlamaya ve açıklamaya çalışacağız. Bu örneklemin edebî bir üslup mu yoksa tahrif olgusu ile eşdeğer bir tasarruf mu olduğunu tartışacağız. Alana özel, ilmî bir disiplinin konularına müdahil olacak şekilde derin dilsel analizlere veya Arap dilinin gramer, belağat ve meânî gibi özel konularına yer vermeden kendi koşulları ve bağlamı içerisinde din dilinin özel lafızlarına yönelik bir söylem üslûbunu deskriptif bir yöntemle irdeleyeceğiz.

Üslûb/Stil Kavramı ve Stilistik Yöntemin Söyleme Etkisi

Üslup, dil ve edebiyatta kişinin duygu, düşünce, hayal ve heyecanlarını dile getirme ve ifade ediş biçimidir. Üslup

bilimi de yazarın dil, gramer ve belâğat kaidelerini sergilerken göstermiş olduğu biçimsel özellikleri incelemektir. Üslup incelemeleri, bir yazarın konunun içeriğine uygun şekilde kelimeleri seçip kullanması, terkibe uygun kavramsal bağlamlar oluşturması, edebî türde göstermiş olduğu özellikler ve bireysel niteliklerden müteşekkil bir sistemdir. Bu yönüyle üslup, teknik, teorik ve estetik bir bütünlükten oluşan sanatsal bir tarzdır. Batı edebiyatında geç bir dönemde dil çalışmalarına konu olan üslûp, "kalem" anlamındaki Latince "stylus" kökenli "style" teriminin karşılığı olarak "insanın kendisini yazıyla dile getirme biçimi" şeklinde tanımlanmıştır.[2] Stil/üslup, söylemde öznenin bireysel orijinalliğinin öne çıkmasıdır. Diğer bir ifadeyle stilistik bağlam, kişinin kendisini gerçekleştirme imkânı ve üslup tarzı geliştirmesidir.[3] Bu doğrultuda üslup, bir oluş olarak dilsel bir olgudur. Çünkü dil, onun açığa çıkma aletidir. Aynı zamanda öznel bir tutumdur. Zira varlığının gayesi, etki edip iz bırakmasıdır. Son olarak da toplumsaldır. Öyle ki toplum, üslubu zorunlu kılan nesnel gerçekliktir.[4] Buradan hareketle "üslup, insanın aynısıdır/kendisidir" denilmiştir.[5]

Edebî söylem ise kişinin deneyimlerinden, ruhsal dünyasından ve düşüncelerinden oluşan sanatsal sistemdir. Edebî ürün, lafızlarla süslenir ve etkileyicidir. Aynı zamanda özgün, sanatsal, göreceli, estetik, derinlikli bir dildir. Yoruma açık olduğundan çok anlamlılığa da açıktır. Sözler tekrar edilebilir, aynı söz içerisinde fikirler yinelenebilir. Dilin yaratıcı mizacını temsil eder. Söylemin kendisi, kastın da kendisidir. Doğaçlamadan sanatsal olana doğru dinamik bir uzanımdır.

---

[2] İsmail Durmuş. "Üslup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/383; Üslub hakkında ayrıntılı bir izah için ayrıca bk. Adem Çalışkan. "Üslûp Ve Üslûpbilim Üzerne-1: İlk Belirlemeler" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/34 (2014), 33-37.

[3] Kadriye Hökelekli. *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri Ve Bağlamları* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 129.

[4] Münzir Ayyâşî. *el-Uslûbiyye ve tahlilu'l-hitab*. (Haleb: Merkezü'l-İntimâil-Hadarî, 2002), 35.

[5] Abdüsselam el-Mesdî. *el-Üslûbiyye ve'l-üslub*. (Tunus: Daru'l Arabiyye li'l-Kitab,1982), 67.

Muhatapta etki bırakmaya ve yankı uyandırmaya odaklıdır. [6] Her ne kadar dil ile üslup arasında içlem-bağlam ilişkisi olsa da dil düşüncenin ortaya çıkmasını sağlayan bir gereç iken; üslup daha çok kişinin kasıt ve maksadını belirtmek için bu gereç içerisinde yapmış olduğu seçimdir.[7] Bir diğer ifadeyle üslup, kişinin kendisini ifade edebilme yeti ve sanatıdır. Erken dönemde Amr bin Ubeyd'in (ö. 144/761) belâgatı, kelâmcıların zihin karışıklığından kurtarılıp, meseleleri hızlı bir şekilde algılamalarını sağlamak üzere zihinlerine Allah'ın varlığını nakşetme aracı olarak görmesi[8], bu niteliğin özel bir yeti olduğunu vurgulamaktadır.

Vâsıl Bin Ata'nın Fiziksel Kusurunda Edebî Stil

Vâsıl, Medinelidir. O, hali vakti yerinde bir yün/halı tüccarıydı. Yüksek eğitimli, fakat konuşma bozukluğuna sahipti. Mahir ve hareketli bir hatipti. Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) kaderden esinlenen çileciliğinden etkilenerek bir misyonerlik hareketi örgütledi. Duygulara değil, akılcı içgörüye hitap eden ılımlı bir dünyevi zühd/çileciliği savundu. Irak valisi II. Ömer'in oğlu Abdullah'ın huzurunda yaptığı ve diğer tüm konuşmaları geride bırakan son derece etkileyici bir doğaçlama konuşmasının sonucu ün kazandı; ancak Abbasi devriminden hemen önce öldü.[9]

---

[6] Kadriye Hökelekli. *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri ve Bağlamları* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 74-75.

[7] İbrahim Karahanci. "Üslup Belirleme Girişimlerine Dil Verileri Üzerinden Yaklaşmak". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/45 (2016), 155.

[8] Emin el-Hulî. *Arap-İslâm Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*. Çev. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçin (Ankara: Kitâbiyât, 2006), 121, 130. Mu'tezile'nin Kur'ân-ı Kerim'in semantiğine olan ilgileri, Arap belagat bilimini geliştirmişti. Zaman içerisinde belagat, Arapça dilbilgisi ve Yunan retoriğinin entegrasyonu sonucunda seçkin bir ilmî kimliğe de kavuştu. Ayrıntı için bk. Rahimah Embong, Fadzli Adam & Anis Abdullah. "A Historical Review Of Educational Dualism In The Muslim Classical Era". 2015_ICIC-_dualism_in_classical_Anis20190621-2884-14efjd0.pdf. 166.

[9] Hans Küng. *Islam Past Present and Future*. Çev. John Bowden (England: Oneworld Book, 2007), 281.

Rivayetler, Vâsıl bin Ata'nın iki fiziksel kusurundan söz etmektedir. O, dilinde pelteklik olduğundan 'r' harfini doğru bir şekilde telaffuz edemeyen ve yapısal olarak boynu normalden uzun ve eğik olan birisidir.[10] Vâsıl'ın rahatsızlığı olan "lusğa" (r harfini ğ olarak telaffuz etme) bir harfi çıkarmaktan aciz olmak, bir harfi özel mahrecinden çıkaramamak, değiştirerek ona yakın bir yerden telaffuz etmek anlamına gelmektedir. Araplar, etkileyici, edebî ve güzel konuşmaya (fesahat) önem verdiklerinden onlar için kekemelik veya pelteklik ayıplanacak bir kusurdu. Hatta bu kusuru, körlük, sağırlık gibi bir hastalık olarak nitelendiriyorlardı. Bu bağlamda Kindî (ö. 252/866) bu rahatsızlığın konuşma aletindeki eksiklikten ya da fazlalıktan kaynaklandığını dile getirmiştir. Ebu Hatim es-Sicistânî (ö. 255/869) ise bu kusuru: "Pelteklik, ayıplanan bir rahatsızlıktır. Fakat kişi, bu durumda ma'zurdur. Çünkü "r" harfini telaffuz edememektedir. Fakat böyle birinin arkasında namaz kılmayı tercih etmem… diyerek kötü bir hal olmakla nitelemiştir.[11] İlginç olan ise Vâsıl'ın bu kusuruna rağmen ve mezhebî aidiyetinin ötesinde, dil bilginleri tarafından, sözü sanatsal/edebî kullanması ve beyan yeteneğiyle Allah'ın rızıklandırdığı biri olarak tanıtılmasıdır. Çünkü Vâsıl, 'r' harfini doğru telaffuz edemediği için özel konuşmalarında ve yazışmalarında bu harfi çıkarabilme yetisini geliştirmiş birisidir.[12] Bu nedenle fırak, tarih, edebiyat ve dil bilginleri nazarında bu üstün yeteneğiyle öne çıkmıştır.[13] Vâsıl ayrıca, bir insanın kemale erişmesinde tek başına kitapların veya şahısların rolü olmadığının; eğitim ve pratikle bazı zaafların özel yeteneklere dönüşebileceğinin bir örneğini sunmaktadır. Çünkü o, bir insanın irade ve azmiyle, aklını ve yeteneğini etkili şekilde

[10] Muhammed b. İshak İbn Nedîm. *el-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüd, (Tahran: 1971), 202.

[11] Ömer ed-Dekkak. "Harfü'r-Ra-Dirâsetün Savtiyyetün Mukârenetün". *Mecelletü't-Türasi'l-Arabî* 104 (2006): 25-26.

[12] Ali b. el-Huseyn Şerif Murtazâ. *el-Emâli'l-Murtazâ guraru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: Dârul-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye,1954), 1: 163.

[13] Abdüsselam Muhammed Harun. "Hutbetü Vâsıl b. Ata" *(Nevâdiru'l-Mahtûtât 5. Koleksiyon),* (Kahire: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustasfâ, 1975), 1: 120.

kullanması durumunda kendisinde büyük değişimler gerçekleştirebileceğini deneyimle göstermiştir. Kısacası insanın melekelerini eğitip, yetersizliğini farklı bir yeteneğe dönüştürmesi herkes için mümkündür. Bu sebeple Zehebî (ö. 752/1351), onun için "*el-belîğu'l-evfeh*" (sözü edebî) ifadesini kullanmaktadır.[14] *Mizânu'l-İ'tidal*'de de onu, "*el-belîğu'l-müteşaddıq*" (sözü etkileyici) olarak nitelemektedir.[15] Vâsıl'ın bu üstün yeteneğine işaret eden pek çok örnek kaynaklarda yer almıştır. O, sadece kısa söz ve cümlelerde değil, uzunca konuşmalar içerisinde bile söz konusu edebî stilini gösterebilmiştir.

Diğer taraftan Mu'tezile bilginleri, din ve öğretilerin kesişim merkezlerinde icra edilen entelektüel tartışmalarda aklî yönteme etkin şekilde başvuran, sözün gücünü idrak eden, düşünceyi aklın dili olarak kullanan, güçlü delilleri ile zihinlere nüfuz eden öncü şahıslardır. Bu açıdan her mezhebin veya entelektüel bir şahsın akla, delile ve ikna gücüne sahip olması doğal bir durumdur. Bunun için dili, kural ve kaidelerine göre kullanmak bir şahsın veya mezhebin karakteristiği ve özgün tekniği olmalıdır. Bu doğrultuda ismi öne çıkan entelektüel şahıslardan biri de kuşkusuz Vâsıl bin Ata'dır. Etkili, açık ve çekici bir beyana sahip olan Vâsıl'ın, dil ve belâğat konusunda teorik ve pratik bir uzmanlığa sahip olduğu dönemindeki fikrî ve fiilî entelektüel çabalar dikkate alındığında rahatlıkla söylenebilir. Nitekim o, kurmuş olduğu davetçiler sisteminin lideri olan bir davetçidir. Bu nedenle İslâm'ı ve İslâm'ın en temel ilkelerini, dünyanın en uç noktalarına kadar ulaştırmak için davetçiler yetiştirmiş ve onları farklı bölgelere göndermiştir. Henüz Kur'ân'ın hakikatlerini anlamak ve itiraf etmekten yoksun olan bölgelere, hikmet/felsefe (naslara aklî eğilim) ile bütünleştirdiği aklî bir metodun pratiğini sunması, Mu'tezilî fikrî devrimin başlamasını da sağlamıştır.

---

[14] Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî. *Siyerü-a'lami'l-nübelâ,* thk. Şuayb el-Arnout, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996*),* 5: 464.

[15] Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî. *Mizânu'l-i'tidâl ve nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Berekât, (Dımeşk: Berekât, Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), 5: 79.

Bu sebeple öncelikle öğrencilerine beyanın inceliklerini öğretmiş ve (edebî) diyalektik/kelam yöntemiyle de onları ilmî toplantılara hazırlamıştır. Dolayısıyla metodik ilmî süreçlerin akabinde farklı kültür ve medeniyetlerin, din ve öğretilerin yaygın olduğu topraklara öğrencilerini edebî bir donanımla göndermiştir. Bu nedenle Câhız (ö. 255/869), Vâsıl'ı: "Sözün davetçisi, inancın öncüsü" cümlesiyle zikreder.[16] O, Vâsıl'ın 'r' harfinin bulunduğu kelimeleri çıkartıp, eş anlamlı sözcükleri kelamî diyalektiğe etkili bir şekilde yansıttığını; bu üslubuyla kelâm ile edebiyat arasında epistemik bir bağıntı kurduğunu dile getirir. Bu hususa şu tespitiyle işaret eder:

Bir öğretinin savunucusu, bir akidenin önderi olması, inanç sahiplerine delil ile cevap vermesi, hatırı sayılır kimseler ile (fikrî) mücadele etmesi, uzunca söylemlerde bulunmak zorunda kalması, güzel ifadeye ve her harfin hakkını vererek konuşmaya ihtiyaç duyması, kelama dair meselelerde Ebu Huzeyfe'nin sözlerinden "r" harfini atmasına yol açmıştır.[17]

Ebu'l-Abbas el-Müberred (ö. 286/900) de *el-Kâmil*'inde: "Vâsıl, hayranlık verici bir şahıstı. O, "r" harfini telaffuz etmede son derece kötüydü. Bu nedenle "r" hafini sözlerinden çıkarmak için çok fazla pratik yapıyordu" tespitini yapar.[18] Öyle ki Vâsıl, fiziksel kusuruna rağmen söz ve kelamdaki fesahati ve dile hâkimiyeti nedeniyle Mu'tezile tarafından "Hatîbu'l-Mu'tezile olarak isimlendirilmiştir.[19] Bununla birlikte Câhız'ın, Osman el-Berâ'ya sorduğu bir soru karşısında aldığı şiir formunda cevap, onun kusurunu aşma konusunda ve edebî diyalektikte ne denli çaba gösterdiğine işaret etmektedir.

---

[16] Muhammed Zağlûl Selâm. *Eserü'l-Kur'ân fî-tatavvuri'n-nakdi'l-arabiyyi*. (İskenderiye: Mektebetü-Şebâb, 1952), 68.

[17] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî. *el-Beyan ve't-Tebyîn*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 1: 30.

[18] Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâuz-zamân*. thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1972), 6: 7; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî. *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* thk. Ahmed el-Arnavud-Rürkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000), 27: 247.

[19] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* 27: 247.

Câhız ona: Vâsıl sayıların telaffuzunda nasıl bir yöntem izlerdi. On (aşare), yirmi (ışrîn), kırk (erbaîn) sayılarını nasıl söylüyordu. Yine muharrem, safer, rebîu'l-evvel, rebîu'l-ahir, cemâdiye'l-âhira ve raceb kelimelerini nasıl dile getiriyordu. Osman el-Berâ şöyle cevap verdi: Bana, Safvân'ın söylediği dışında bir şey söylemek düşmez diyerek şu şiiri okur. "*Onun yeteneği/gayreti içerisinde ilhamla gelen bir bilgi vardır. Adeta ufukların cevabı zihninde toplanmıştır.*"[20] Başka bir şiirde onun edebî üslûbu şu şekilde tasvir edilmiştir.

Konuşmalarında 'bur' (buğday) yerine 'gamh'a (buğday) yer verir. 'R' harfini telaffuz etmemek adına şiirde kelime oyunu yapar. Her ne kadar söz onu acele ettirse de 'matar' (yağmur) demez. 'Matar'ı söylemekten tedirgin olduğu için 'gays'a (yağmur) dönerdi.[21]

Sonuç olarak Vâsıl, fiziksel kusuruna rağmen dil konusunda mahir, belagatte uzman, dil ve üslubun kaidelerine hâkim, yeteneği ile zekâsını birleştirmiş hazır cevap entelektüel bir şahıstır. Bu açıdan onun edebiyat ile diyalektiği (kelam) bir araya getirdiği, İslâm'ın temel değerlerini savunmak için çağının cedel tekniğinde ileri düzeyde olduğu ve Kur'ân'a dinamik bir söz/diyalog olarak yaklaştığı ifade edilebilir.

Kur'ân Lafızlarına Yaklaşımında Edebî Stil

Vâsıl'ın Kur'ân'ın edebi formundan istifade ettiği çok açıktır. Hatta tevhid ve adaletin ilkelerini Kur'ân'dan edinmiş ve edindiği manaları en doğru ve açık şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Lafızların ardındaki manaları keşif için

[20] Harun, "Hutbetü Vâsıl b. Ata" (Nevâdiru'l-Mahtûtât), 1: 121; İmtihan etmek amacıyla da 'r' harfinin geçtiği cümleleri nasıl telaffuz edeceği kendisine sorulmuştur. Örneğin bir şahıs ona: "Esric el-Feres" (atı eğerle) cümlesini nasıl söylersin demiş; o da düşünmeksizin "elbid el-cevâd" şeklinde söylerim cevabını vermiştir. Başka bir kişi de "rakibe ferasehû ve cerra rumhahû" (atına bindi ve mızrağını çekti) cümlesini nasıl telaffuz edersin, diye sormuş; Vâsıl cevaben: "İstavâ alê cevâdihî ve "sehebe âmilehû" şeklinde söylerim, demiştir. İlgili yer için bk. Şerif Murtazâ, *el-Emâlî,* 1: 164.

[21] Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *el-Münye ve'l-Emel*. thk. Isamuddin Muhammed Ali, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeti'l- Arabiyye, 1985), 33.

aklî muhakemeler de bulunmuştur. Bunun neticesinde "*Meâni'l-Kur'ân*" (Kur'ân'ın anlaşılması için filolojik yaklaşım) adıyla bir eser de âleme almıştır. Müteşâbih ayetlerinden hareketle Kur'ân'a yöneltilen taktiksel eleştiri, Vâsıl ile birlikte Mu'tezile'nin, müteşâbih ekseninde Kur'ân araştırmalarına yönelmesine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Kur'ân'ın muhkem, müteşâbih, hakikat ve mecâzının vb. ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiğini temellendirmek için tefsire yeni bir kavram kazandırmışlar ve ıstılâhî olarak da 'Meâni'l-Kur'ân ismini vermişlerdir. Muhtemelen bu yöntemin öncüsü ve bu konuda ilk kitap yazan şahıs da Vâsıl b. Ata'dır. Bu eseriyle Vâsıl, aklî tefsirin ilk örneğini de sunmuştur. Vâsıl'ın müteşâbih ayetlere uyguladığı aklî tefsir yöntemi, mülhidlerin yıkıcı ve bozucu fikrî saldırıları karşısında teorik bir zemin ve pratik bir deneyim sağlamıştır.[22]

Vâsıl'a göre akıl, temel kaynaktır ve muhkem statüsündedir. Akla verdiği rol gereği o, müteşâbih ayetin hükmünü akla irca etmiştir. Vâsıl, aklî delili, Kur'ân ayetlerinin te'vilinde bir yöntem olarak benimsemiştir. Çünkü Vâsıl'a göre akıl, şerî kaynaklardan Kur'ân ve Sünnet'in yanına eklenip mantıksal bağlamı oluşturan bir sistemdir. Bu hususu Kasım er-Ressî (ö. 246/860), "rivayetlerdeki ihtilafa dayalı sorunun çözümü için akıl, kendisine başvurulacak ilk kaynaktır" sözüyle vurgular.[23] Şu hâlde aklî te'vil, Mu'tezilî düşünce sisteminde merkezî önceliğe sahiptir. Bu sayede Mu'tezile aklî ve ahlakî ilkeleri ile Kur'ân nasları arasında ontik bir uyum sağlamaya çalışmıştır. Şerif Murtazâ'nın (ö. 436/1044) deyişiyle te'vil, aklın delillerine yönelimdir ve nassın zahirî formunu akla iletmektir.[24] Bu metodik yaklaşım, Kur'ân'ın mahiyeti ve muhtevası üzerine tarihî tecrübe, erken dönemde dil ve belagat konusunda

[22] Mahmud Kâmil Ahmed. *Mefhumu'l-Adl fî-Tefsîril'l-Mu'tezile li'l-Ku'ani'l-Kerim.* (Beyrut: Dâru'n-Nahzati'l-Arabiyye, 1983), 34.

[23] Ali Naki Hudayarî. *Aynü'l-hikme: el-aklü fi-tarihi'l-islamî*. Ter. Abbas Cevad, (Beyrut: Merkezü'l-Hadârati li-Tenmiyeti'l-fikri'l-İslâmiyyi, 2005), 149.

[24] Heysem Serhab. *İstirataciyyetü't-te'vili'd-delailiyyi inde'l-Mu'tezile*. (Abu Dabi: Nadi-Turâsi'l-İmârat, 2012), 37-38.

entelektüel bir çabanın ve bilgi birikiminin varlığına işaret etmektedir.

Mevcut kaynaklar, Vâsıl'ın tefsir ilmini hocası Hasan el-Basrî'den aldığını haber vermektedir. Ancak Vâsıl'a ait eserlerin günümüze ulaşmadığı ve dönem itibariyle ilmî disiplinlerin sistematik olarak henüz teşekkül etmediği göz önüne alındığında onun Kur'ân tefsirine yaklaşımı ve metodu hakkında detaylı bilgi vermek elbette mümkün değildir. Bu sebeple ulaşmayı hedeflediğimiz bilgiler ve çıkarımlar, ona nispet edilen rivayetler ekseninde ikincil kaynaklara dayalı olacaktır. Buradan hareketle denilebilir ki, Vâsıl'ın bazı ayetlere getirmiş olduğu izahlar, onun tefsir yöntemi hakkında az da olsa bir bilgi sunmaktadır. Örneğin, Vâsıl, bilgi, amel ve öğretim arasındaki ilişkiyi aklî ve naklî bilgi bileşenleriyle şu şekilde izah eder. Ona göre Allah, kulundan önce kendisini bilmesini, sonra öğrenmesini ve en nihayetinde öğretmesini istemektedir. Bu düşüncesine de *"Ey Musa şüphesiz ben Allah'ım"*[25] mealindeki ayetin tefsiriyle açıklık getirir. Âyette Allah, önce kendisini Musa'ya tanıtıp, bildirmiştir. Âyetin devamında ona, "*ayakkabılarını çıkar"* hitabında bulunmuş; yani kendisini ona tanıttıktan sonra fiilde bulunmasını istemiştir. Dikkat edildiği üzere Vâsıl, ayeti açıklarken aklî tevil metoduyla hareket etmektedir. Daha sonra ayetin delili olabilecek başka bir ayeti zikrederek, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine ve ayetler arası bağlama yöntemsel bir örnek sunmuştur. *"Asr´a yemin olsun ki, insan mutlaka bir ziyandadır. Ancak iman edenler, salih amel (iyi işler) işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye eden ve sabrı tavsiye edenler bunun dışındadır."*[26] Vâsıl'a göre ayetlerde, tasdik etme, öğrenme, yapma (üretime katılma) ve öğretme (ürün ortaya koyma) ilke olarak vazedilmektedir.[27] İlk ayette ilim (teorik bilgi), amele öncelenmiştir. Amel (pratik) de başkasına

[25] Taha 20/12.

[26] Asr 103/1-3.

[27] Şerif Murtazâ, *el-Emâli,* 1: 167; Şerif Murtazâ. *Tefsiru-Şerif Murtazâ el-müsemma nefâisu't-te'vil.* thk. Mücteba Ahmed el-Musevî, (Beyrut: Şirketü'l-Âlemiyye li'l-Matbuat, h. 1429), 3: 349.

öğretebilmenin öncülü olarak zikredilmiştir. Buna benzer ayetler, Vâsıl'ın Kur'ân'a ve (aklî) tefsire yaklaşımına bir nebze ışık tutmaktadır. Belirtildiği üzere o, *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinde buna dair detaylı bilgiler vermiş olmalıdır. Açıkçası bu ilmin de öncü bilginlerinden olduğu ihtimalden uzak değildir. Ekolün gelişim çağında -spesifik olarak- aklî ve ahlakî beş temel ilkesiyle Mu'tezile kelâmı, tefsircileri tarafından Kur'ân'ın ruhuyla tam bir uyum içinde görülmüş ve tefsir için metodik bir araç işlevi görmüştür.[28]

Tefsir yöntemine dair verilen özlü bilgilerden sonra Vâsıl'ın söz üstadı, dile hâkim ve ayırıcı bir yeteneğe sahip olduğu yinelenmelidir. Bu bakımdan Vâsıl'ı, Kur'ân'a yaklaşımında farklı kılan diğer bir husus ise onun mana ile kıraatin belki de ilk örneğini sunmuş olmasıdır. Çünkü o, diğer din ve öğretilerin mensuplarıyla yaptığı delil üzere aklî diyalektiklerinde, imtihan edilmekte iken ya da dilindeki kusurun vermiş olduğu rahatsızlık (mahcubiyet) gereği günlük ve resmî konuşmalarında, yazışmalarında ve hatta Kur'ân lafızlarında "r" harfinin geçmediği kelimelere yer vermiştir. Bu ise beyanın, temyiz, tezyin, siyaset, tertip, sahih telaffuz vb. unsurları gerektirdiğini göstermektedir. Kaynaklarda bu duruma işaret eden birkaç örneğe bir önceki başlıkta yer vermiştik. Vâsıl bu niteliğiyle, kelâmcı kimliğinden çok, dilci yönüyle öne çıkmıştır. Buna binaen Câhız, Vâsıl'ı bir kelâmcı olarak değil; daha ziyade bir dil uzmanı ve edebiyatçı olarak görmektedir. Nitekim Vâsıl'ın bir defasında Berae (tövbe) suresini okuması kaydıyla imtihan edildiği, bir an düşünmeksizin sureye "beraetün" (بَرَآءَةٌ) kelimesini okumak yerine "ahdün" kelimesiyle başladığı nakledilmiştir.[29] O, lafız üzerinde yapmış olduğu bu tasarruf ile mana ile kıraatin imkânına örnek sunmuştur.

---

[28] Mariam al-Attar. *Islamic Ethics Divine Command Theory in Arabo-Islamic thought*. (New York: Routledge Taylor & Francis e-Library, 2010), 47; Ayrıca bk. Alena Kulinic. "Rethinking Mu'tazilite tafsīr: from essence to history". *Religion and Culture*, SNU 29 (2015): 244.

[29] Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Abdüsselam Tedmûrî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988), 8: 559; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 27: 247.

Zehebî de, Vâsıl'ın Kur'ân'ın muhtelif ayetlerini içerisinde "r" harfi bulunmayan başka bir kelimeyle okumasını, mana ile kıraatin cevazına delil olarak yorumlamış fakat böyle bir tasarrufun Kur'ân'ı tahrif etmekle eşdeğer olduğunu dile getirmiştir.[30]

Vâsıl'ın huzurunda Amr bin Ubeyd'e kader hakkında soru soran bir şahsa Amr'ın öfkelenerek Vâsıl'ın tasvip etmediği bir cevap vermesi olayı da benzer bir duruma işaret etmektedir. Vâsıl, Amr'a: "Öfke dolu cevap vermekten kaçın. Çünkü bu hal, pişmanlıktır ve şeytan öfke ile birlikte bulunur", uyarısında bulunmuştur. Akabinde Allah'ın nebisine uyarısı olan: *"Ve de ki: "Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım"* ayetini okumuştur.[31] Ancak Vâsıl, ayeti dile getirirken Kur'ân'daki yazımından farklı olarak "... ان يستعيذ من همزات الشيطن الي خاتم الاية " *"Allah, peygamberine, şeytanın kışkırtmalarından sığınmasını emretti"*, ibaresiyle zikreder. Bu diyalogda Berâdeî, Vasıl'ın "r" harfini nasıl çıkardığını zikreder. *Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım rabbim!* (وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ)"[32] "*Yahdurûn*" yerine **"yekûnu meahâ"** olarak telaffuz ettiğine işaret eder. Hatta ayeti tam okumadığından "ila âhiri'l-âye" yerine "ila hatimi'l-aye" ifadesine yer vermiştir.[33]

Benzer bir duruma Vâsıl'ın "r" harfini telaffuz etmeksizin irticâlen dile getirdiği hutbede de rastlanılmaktadır. Vâsıl, söz konusu hutbenin bir bölümünde: *"Şehirler kuran, kalelerini sağlamlaştıran, kapılarına güvenen, duvarlarını kalınlaştıran, kusursuz şeyler dizayn eden, ülkelere egemen olan, kadîm mirası tepe tepe kullanan krallar şimdi neredeler! Dünya onları pençeleriyle yakalayıp bağrında iyice ezmiş, dişleriyle ısırmış, onları bolluktan darlığa, yücelikten alçaklığa, var oluştan yokluğa atmıştır. Böylece tabutlar*

[30] Josef Van Ess. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam (Theology and Society in the Second and Third Centuries of the Hijra: A History of Religious Thought in Early Islam).* Almanca'dan İngilizce'ye çev. John O'Kane, (Leiden: Brill, 2017), 2: 285.

[31] Mü'minun 23/97.

[32] Mü'minun 23/98.

[33] Abdülhakim Belbe'. *Edebü'l-Mu'tezile ila-karni'r-rabîi'l-hicrî*. (Kahire: Mektebetü-Lisânü'l-Arab, 1959), 201-202.

*içerisinde kalan bedenlerini kurtlar kemirmiştir. Artık sadece onların kaldıkları yerleri ve izlerini görürsün (*لا تري الا مساكنهم*).*" Vâsıl'ın ayete atıfla ifade ettiği cümle Kur'ân'da: "*Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler (*لا يري الا مساكنهم*…)*[34] şeklinde yer almaktadır. Âyetin lafzını bozmamak adına bazı nüshalarda, "yurâ" yerine "terâ" şeklinde yazıldığı da belirtilmiştir. Ancak *Nevadiru'l-Mahtûtat'ta* bu ifade (لا تعاين) kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu sebeple müellif, (lâ terâ) şeklindeki yazımların hutbenin orijinalinde tahrif olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Vâsıl, bu lafzın telaffuzunda yine müradif (anlamdaş) kelimeye yer vererek mana ile kıraatin örneğini sunmuştur.[35]

Vâsıl, meşhur hutbesinde, "r" harfini telaffuz etmemek adına, Kur'ânî ibarelerden olduğu hâlde anlamdaş kelimelerle "istiâze" ve "besmele"yi de şu şekilde zikretmiştir. O, "*Eûzübillahi mine'ş-şeytâni'r-racîm/Bismillahirrahmênirrâhîm*" cümlesini **"Eûzü bi'llâhi'l-kaviyyi mine'ş-şeytâni'l-ğaviyyi-bismillâhi'l-fettâhi'l-mennân** şeklinde telaffuz etmiştir. Kur'ân'dan tam bir sure okumayı istediğinde ise hiçbir kelimesinde "r" yer almayan İhlâs Suresini okumuştur. Kur'ân'dan bir cümle iktibas etmek istediğinde de benzer şekilde kelimelerin eş anlamlılarını kullanmıştır. Örneğin, *"vesia kürsiyyuhü's-semâvâti ve'l-ard ve-lâ yeûduhû hıfzuhümâ"* (وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْض) (Bakara 2/255) ayetini "**ve-lâ yahvîhi zamânun ve-lâ yuhîtu bihî mekânun ve-lâ yeûduhü hıfzuhumâ"** şeklinde okumuştur. *"Lâ-ya'zübü anhü miskâlü zerrâtin"* (مِثْقَالُ ذَرَّةٍ) (Sebe 34/3) cümlesini **"miskâlü habbetin"** şeklinde telaffuz etmiştir. Aynı şekilde "*fe-esbehû lâ-yerâ illa mesâkinühüm*" ayetini (Ahkaf 26/25) **"lâ-tüâyinu illâ mesâkinehüm"** şeklinde dile getirmiştir. "Fema-belleğte risâletehû" (فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ) (Maide 5/67) ayetini de **"fe-ma bellağte me'leketehû"** sözüyle ifade etmiştir.[36]

Bu örnekler, Kur'ân lafızlarında eş anlamlılığın olup olmadığı konusunu da gündeme getirmektedir. Erken dönemde

[34] Ahkâf 46/۲5.
[35] Harun, "Hutbetü Vâsıl b. Ata", (*Nevâdiru'l-Mahtûtât)*, 1: 135.
[36] Harun, "Hutbetü Vâsıl b. Ata", (*Nevâdiru'l-Mahtûtât)*, 1: 131.

Kur'ânî lafızların müradif kelimelerle telaffuz edildiği Vâsıl örneğinde görülmektedir. Dikkat edildiği kadarıyla Vâsıl'ın bu yönde tasarrufları, içinde bulunduğu koşullarda bir tenkide maruz kalmadığı gibi övgü ve ödüle mazhar de olmuştur. Üstelik hutbesini halifenin ve dönemin önemli bilgin, şair ve dilcilerin huzurunda dile getirdiği hâlde bir tahrif ithamıyla da karşılaşmamıştır. Üstelik kendisi de bu durumu bir tahrif olarak görmemiştir. Nitekim Vâsıl'dan sonra söz, şiir ve yazışmalarda herhangi bir harfe yer vermeme stili, edebî bir türe dönüşmüştür. Buna dair İbn Hallikân (ö. 681/1282), onun bu yöntemini şairlerin şiirlerinde kullandığını söylemektedir.[37]

İlerleyen zamanlarda, Kur'ân'da eşanlamlılığı tefsircilerden Fahreddîn er-Râzî ve Ebu's-Suûd, dilcilerden ise İbnî Sikkît, Fîrûzâbâdî, el-Müberred, Kutrub, İbn Haleveyh ve İbnü'l-Esîr'in kabul ettiği; Zemahşerî, İbn Kesîr, Taberî, Râgıb el-Isfâhanî, Kurtubî, Zerkeşî ve Suyûtî gibi tefsircilerin ve Ebu Hilal el-Askerî ve Ahmet b. Fâris gibi dilbilimcilerin de reddettiği ifade edilmektedir.[38] Ancak burada anlatılmak istenen, Kur'ân lafızlarını daha anlaşılır kılmak için bir lafzın eşdeğer anlamıyla ifade edilmesi ya da benzer anlamı çağrıştıran Kur'ân lafızları arasındaki ince detayların tespit edilmesidir. Vâsıl ise doğrudan bir kelimenin yerine başka bir kelimeye yer vererek lafzî bir tasarrufta bulunmuştur. Her ne kadar onun fiziksel kusurunu edebî bir yeteneğe dönüştürdüğü söylense de böyle bir durumda Kur'ân'ın lafzına yönelik bir değişim de söz konusudur. Ancak bunun, metnin otantikliğine yönelik bir tutum olmadığı dolayısıyla bu durumun tahrif olarak değerlendirilemeyeceği, edebî, estetik ve psikolojik bir eğilim olduğu ifade edilmelidir. Dolayısıyla Vâsıl, hitapta manayı önceleyerek, anlamın edebî vurgusunu simgeleyen lafzı söylem olarak tercih etmiş; manaya en uygun eş kelimeyi seçerek sözün güzelliğini öne çıkarmak istemiştir. Çünkü Vâsıl, Kur'ân'ın tabiatına yönelik bir tahrifin imkânsız olduğunun

[37] İbn Hallikân, *Vefayatu'l-a'yan*, 6: 8.

[38] İrfan Kara. "Eşanlamlılık ve Kur'ân Lafızlarında Eşanlamlılık Olgusu". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 73.

farkındadır. Lafız ise insanî anlam aracıdır. En doğru anlamı ifade eden bir lafzı tercih etmek, Kur'ân'da değişiklik yapmak değildir. İçinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında Vâsıl, edebî bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda Zeki Mübarek, Vâsıl'ın yaşadığı çağda kalem ehlinin yazıyı, usul ve kaideleri olan bir sanat tarzı olarak idrak ettiklerini söyler. Bu nedenle bilginlerin söz ve yazılarını her türlü kusur ve hatadan arındırdıklarını zikreder. Vasıl'ın da sözlerinde, hutbesinde ve diğer ilmi polemiklerinde "r" harfine yer vermediğini özellikle vurgular.[39]

Diğer taraftan Vâsıl, Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu kabul etmektedir. Buna dair o: "Kur'ân'ın icazı, kendiliğinden olan bir şey değildir. İ'caz, Allah'ın insan düşüncesini, Kur'ân'a karşı koyamayacağına yönlendirmesidir." Vâsıl, "*Me'ani'l-Kur'ân*" adlı eserinde büyük ihtimalle bu konulara değinmiş olmalıdır. Ancak bunu teyit edecek mutlak bir bilginin bize ulaşmadığı da söylenmelidir. Şayet bu bilginin doğru olduğu kabul edilecekse Nazzâm, Vâsıl'ın bu düşüncesini geliştirerek sarfe görüşünü teorileştirmiş olmalıdır.[40] Anlaşıldığı kadarıyla Vâsıl'a göre i'caz, Kur'ân'a eşdeğer bir metnin oluşturulması hususunda insanın düşünsel ve psikolojik olarak engellenmesidir. Ona göre Kur'ân'ın kıraatinde ise bu anlamda bir i'caz söz konusu değildir. Çünkü metin değişmese de hitap değişebilir. Vâsıl da muhatap olarak metnin kendisinde veya anlamında değil, hitabî (lafız-mana uyumunu dikkate alarak etkileyici sözle konuşma stili) bir tasarrufta bulunmuştur. Zira Vâsıl'a göre, Allah, insan düşüncesini yeni bir metin oluşturmaktan veya mevcut ilahî metne ekleme-eksiltme yapmaktan alıkoymuş olsa da (sarfe) kıraat noktasında böyle bir engel söz konusu değildir. Câhız'ın kıraatin anlamına dair söylemiş olduğu şu söz de bir bakıma

[39] Zeki Mübarek. *En-Nesrü'l-fenni fi'l-karni'r-rabi'*. (Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-ta'lîm ve's-sekâfe, 2012), 60.

[40] Mustafa Müslim. *Mebâhis fi-İ'cazi'l-Kur'ân.* (Riyad: Dâru'l-Müslim, 1996), 46; Îsâ b. Nasır ed-Deribi, *Nazarat fi'l-i'cazi'l-Kur'ânî ve't-tahaddî*, Mecelletü Camiati'l-Mülk, 20/1, (2008), 75; Abdü'l-Muhsin Ali el-Kaysî. *Tatavvurü dirâsetü mefhumü'l-i'cazil-belağiyyi li'l-Kur'âni'l-Kerim.* (Amman: Dâru-Dicle, 2018), 71-72.

Vâsıl'ın yaklaşımına işaret etmektedir. Kıraat, aklî bir diyalogdur.[41]

Sonuç

Vâsıl b. Ata edebî dil/söylem ile kelamı bütünleştirmiş ve bunu da delil tekniğine dönüştürmüş entelektüel bir şahıstır. Dönemin diyalektik tekniği şiir ve edebiyatı, kelâm tartışmalarında bir ilzam metodu olarak kullanmış; bu tekniğiyle edebî kelamın ilk temsilcileri arasında yer almıştır. Vâsıl, dilindeki kusur nedeniyle "r" harfini "ğ" şekliyle telaffuz ettiğinden farklı bir edebî stil de geliştirmiştir. Konuşmalarında, resmî ve ilmî yazışmalarında "r" harfine yer vermeden söz söyleyebilme pratiği kazanmıştır. Bu duruma fiziksel kusurunu gizlemek gibi psikolojik bir takım faktörler etki etse de o, bu eksikliğini özel bir yetiye dönüştürmüş, bu üslûbuyla kendisinden sonraki dilciler arasında icra edilecek edebî bir tarzın öncüsü olmuştur. Diğer taraftan Vâsıl, diğer din ve öğretilerin müntesipleri ile gerçekleştirilecek bilimsel toplantılarda dili etkin ve güzel kullanmanın öneminin farkındadır. Bu sebeple sözün en güzelini, edebî ve anlaşılır olanını tercih etmek için çaba göstermektedir. Bunu ibadet hayatına da yansıtarak gece namazlarını fikrî bir diyalektiğe dönüştürmüştür. Muhalife cevap teşkil edecek bir âyet ile karşılaştığında ayağının altına koyduğu divit ile ilgili ayeti kayda geçirmiştir. Anlaşıldığı üzere Vâsıl için en temel ve birincil kaynak, Kur'ân'dır. Hakikati bilme vasıtaları arasında sonraki dönem Mu'tezile'nin aksine Kur'ân'ı birinci sıraya yerleştirmesi delil tekniğinde Kur'ân'ı ve onun istidlal yöntemini benimsediğini göstermektedir.

Vâsıl'a göre konuşma ve yazışmalarda belağatın varlığı, lafız ve mananın birlikte; hatta lafzın, manaya tabi olmasına bağlıdır. Çünkü anlamı tam olarak açığa çıkarmayan lafız, sözün kasıt ve estetiğini yansıtmaz. Bu açıdan Vâsıl, lafız ve mana arasındaki bu ontik ilişkiyi, söylemin güç ve etkisini

[41] Serhab, *İstiraticiyyetü't-te'vili'd-delailiyyi inde'l-Mu'tezile*, 35.

belirleyen esas unsur olarak görmüştür. Dolayısıyla sözüne edebî bir güç, açıklık ve diyalektik bir form kazandırmak için her iki unsurun etkisinden yararlanmıştır. İçinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında sözün öncelikle edebî olmasına ve muhatap tarafından anlaşılmasına önem verdiği de görülmektedir. Öyle ki Vâsıl, lafızdan önce asıl olan mananın, bir söylemin temel niteliği olması gerektiğini düşünmektedir. Fiziksel kusuru nedeniyle söylemekte güçlük çektiği ("r" harfinin geçtiği) kelimelerin yerine müradiflerini kullanması bu hassasiyetini göstermektedir. Üstelik çağının bilim tekniği olarak dil ve sözün kaidelerine tabi olduğu da dikkat çeken diğer bir husustur. Şu hâlde Vâsıl'ın Kur'ân lafızlarını telaffuz ederken "r" harfi bulunmayan; fakat benzer anlamı taşıyan kelimelere yer vermesi tahrif olarak değerlendirilmemelidir. O, her şeyden önce Kur'ân'ın i'cazını benimsemekte ve insan düşüncesinin, bu yönde bir tasarrufta bulunmaya -Allah tarafından- engellendiğini düşünmektedir. Bu nedenle Kur'ân lafızlarına daha da hassasiyet gösterdiği, sözü/lafzı anlaşılır kılmak adına ve anlamı bozmamak kaidesiyle bu yönde edebî bir üslup benimsediği ifade edilmelidir. Öyle ki onun, metnin kendisinde bir tahrif/değişim yapmaksızın, kıraatte bir tercihte bulunduğu da açıktır.

Kaynakça

Ahmed, Mahmud Kamil. *Mefhumu'l-adl fî-tefsîril'l-Mu'tezile li'l-Ku'ani'l-Kerim.* Beyrut: Dâru'n-Nahzati'l-Arabiyye, 1983.

Attar, Mariam . *Islamic Ethics Divine Command Theory in Arabo-Islamic thought.* New York: Routledge Taylor & Francis e-Library, 2010.

Ayyâşî Münzir. *el-Uslûbiyye ve tahlilu'l-hitab.* Haleb: Merkezü'l-İntimâil-Hadarî, 2002.

Belbe, Abdülhakim. *Edebü'l-Mu'tezile ila-karni'r-rabii'l-hicri.* Kahire: Mektebetü-lisanü'l-Arab, 1959.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyan ve't-Tebyin.* thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.

Çalışkan, Adem. "Üslûp Ve Üslûpbilim Üzerne-1: İlk Belirlemeler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/34 (2014), 29-52.

Dekkak, Ömer. "Harfü'r-Ra-Dirâsetün Savtiyyetün Mukârenetün". *Mecelletü't-Türasi'l-Arabî* 104 (2006): 9-49.

Deribî, Îsâ b. Nasır. *Nazarat fi'l-i'cazi'l-Kur'ânî ve't-tahaddî*. Mecelletü Camiati'l-Mülk, 20/1, (2008), 69-111.

Durmuş, İsmail. "Üslup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 383-385.İstanbul: TDV Yayınları, 2012,

Embong, Rahimah. Adam, Fadzli & Abdullah, Anis. "A Historical Review Of Educational Dualism In The Muslim Classical Era". *ICIC*-_dualism_in_classical_Anis20190621-2884-14efjd0.pdf. (2015), 158-170.

Harun, Abdüsselam Muhammed. "Hutbetü Vâsıl b. Ata" *(Nevâdiru'l-Mahtûtât 5. Koleksiyon içerisinde),* Kahire: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustasfâ, 1975.

Hökelekli, Kadriye. *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri Ve Bağlamları* Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Hudayarî, Ali Naki. *Aynü'l-hikme: el-aklü fi-tarihi'l-islamî*. Ter. Abbas Cevad, Beyrut: Merkezü'l-Hadârati li-Tenmiyeti'l-fikri'l-İslâmiyyi, 2005.

Hulî, Emin. *Arap-İslâm Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar.* Çev. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçin Ankara: Kitâbiyât, 2006.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâuz-zamân*. thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır, 1972.

İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *el-Münye ve'l-Emel*. thk. Isamuddin Muhammed Ali, Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeti'l- Arabiyye, 1985.

İbn Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüd, Tahran: 1971.

Josef Van Ess. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam (Theology and Society in the Second and Third Centuries of the Hijra: A History of Religious Thought in Early Islam).* Almanca'dan İngilizce'ye çev. John O'Kane, Leiden: Brill, 2017.

Kara, İrfan. "Eşanlamlılık ve Kur'ân Lafızlarında Eşanlamlılık Olgusu". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 61-96.

Karahanci, İbrahim. "Üslup Belirleme Girişimlerine Dil Verileri Üzerinden Yaklaşmak". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/45 (2016), 154-161.

Kaysî, Abdü'l-Muhsin Ali. *Tatavvurü dirâsetü mefhumü'l-i'cazil-belağiyyi li'l-Kur'âni'l-Kerim.* Amman: Dâru-Dicle, 2018.

Kulinic, Alena. "Rethinking Mu'tazilite tafsīr: from essence to history". *Religion and Culture*, SNU 29 (2015): 227–262.

Küng, Hans. *Islam Past Present and Future*. Çev. John Bowden, England: Oneworld Book, 2007.

Mübarek, Zeki. *En-Nesrü'l-fenni fi'l-karni'r-rabi'*. Kahire: Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-sekâfe, 2012.

Müslim, Mustafa. *Mebâhis fi-İ'cazi'l-Kur'ân. Riyad:* Dâru'l-Müslim, 1996.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* thk. Ahmed el-Arnavud-Rürkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000.

Selâm, Muhammed Zağlûl. *Eserü'l-Kur'ân fî-tatavvuri'n-nakdi'l-arabiyyi*. İskenderiye: Mektebetü-Şebâb, 1952.

Serhab, Heysem. *İstiraticiyyetü't-te'vili'd-delailiyyi inde'l-Mu'tezile*. Abu Dabi: Nadi-Turâsi'l-İmarat, 2012.

Şerif Murtazâ, Ali b. el-Huseyn. *el-Emâli'l-Murtazâ gururu'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dârul-İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye,1954.

Şerif Murtazâ. *Tefsîru-Şerif Murtazâ el-Müsemma Nefâisu't-te'vil.* thk. Mücteba Ahmed el-Musevî, Beyrut: Şirketü'l-Alemiyye li'l-Matbuat, h. 1429.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânu'l-i'tidâl ve nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Berekât, Dımeşk: Berekât, Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü-a'lami'l-nübelâ,* thk. Şuayb el-Arnout, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988.